

Hammerstaaffären.

Fru Birgitta till Hammersta har förvärvat sig ett stadgat rykte som en av de stora förfalskarna i vår historia. Styffe t. ex. talar om »den ränkfulla fru Birgitta», som »lyckades åt sina hovstreck förvärva en viss politisk betydelse»¹. En annan äldre forskare framkastar tanken, att hennes många systematiska dokumentförfalskningar vittnar om »en sådan penninglystnad, att man vore hågad antaga, att hon lidit av en slik monomani»². En tämligen utförlig framställning har ägnats hennes förfalskningar av A. Heise, som finner, att de tillkommit under skilda tider och varit avsedda att tjäna olika ändamål³.

Som en systematisk förfalskare framstår fru Birgitta också i Sven Ulric Palmes framställning av Hammerstaaffären⁴, och bilden är densamma hos den forskare, som senast och utförligast tagit upp saken till behandling, Kjell-Gunnar Lundholm⁵. Denne har givit en fyllig framställning, där han utnyttjat de notiser, som olika forskare framdragit under senare år. Han har emellertid också själv dragit fram ytterligare en del material. Lundholm har på några punkter kunnat korrigera föregångarnas framställning, men hans helhetsuppfattning är densamma.

Det är tydligt, att problemet måste ställas på ett annat sätt, om forskningen skall kunna nå längre i denna lika intressanta som dunkla affär. Vad som här krävs, men märk-

¹ Styffe, Bidr. t. Skandin. hist. IV, inl. s. 113.

² P. von Möller, Bidrag till Hallands historia II, s. 113.

³ A. Heise, Familien Rosencrantz's Historie II, s. 58 ff.

⁴ S. U. Palme, Sten Sture den äldre, s. 126 ff.

⁵ K.-G. Lundholm, Sten Sture den äldre och stormännen, s. 120 ff.

ligt nog hittills saknats, är en källkritisk granskning av fru Birgittas brevförfalskningar. En sådan är ett oundgängligt villkor för fortsatt diskussion.

Fru Birgitta var dotter till en av Axelssönerna, Olof Axelsson (Tott). Hennes mor tillhörde den danska frälseätten Falk, och med henne kom godset Vallö till Olof Axelsson. Dennes fader, Axel Pedersson, hade emellertid redan tidigare förvärvat panträkten till halva Vallö¹.

Senast 1442 gifte sig Birgitta Olofsdotter med den svenske riddaren Erengisle Nilsson². Denne hade barn i ett tidigare äktenskap, men dessa dog före fadern. Dottern Birgitta efterlämnade emellertid två döttrar, Iliana och Märta, födda i hennes äktenskap med Erengisle Gädda. Av dessa döttrar torde dock Iliana ha dött kort efter modern³.

Den 7 januari 1469 dog Erengisle Nilsson. Äktenskapet med Birgitta Olofsdotter hade varit barnlöst. Döttrarnas intressen företräddes av Erengisle Gädda.

Striden om arvet efter Erengisle Nilsson skulle bli långvarig. De brev fru Birgitta kunde stödja sig på kom fram i samband med processförhandlingar inför svenska rådet 1470, 1472, 1479 och 1484. Själva det yttre händelseförloppet är tidigare utförligt behandlat⁴. Här skall först endast nämnas, vid vilka tillfällen de olika breven drogs fram.

Första gången saken tages upp är vid det första med säkerhet kända rådsmötet efter Karl Knutssons död i slutet av augusti och början av september 1470. Fru Birgitta framlägger då tre brev: sitt morgongåvobrev av år 1442, ett brev av den 28 juni 1467 utställt av Erengisle Nilsson och ytterligare ett av denne utställt brev, odaterat men sannolikt tillkommet under Erengisle Nilssons sista tid. Dateringen är inte fullt säker, men brevet kommer i det följande att av praktiska skäl kallas 1468 års brev⁵.

¹ Han överlät denna panträtt på sin son, Olof Axelsson. A. Petersen, Vallö og Omegn, s. 27.

² RA perg. 11/2 1442.

³ G. Carlsson, Ätten Gädda i Gäddeholm, PHT 1951 s. 16.

⁴ Lundholm s. 120 ff.

⁵ RA perg. 28/8 1470 StA.

Till förhandlingarna 1470 hör också ett vittnesintyg angående försäljningen av Vallö, utfärdad av fru Birgittas farbröder Åke och Ivar Axelsson och daterat den 9 september 1470¹.

1472 framlade fru Birgitta ytterligare ett brev, också detta utställt av hennes make. Det var daterat 1460². 1479 möter vi två nya brev, båda utställda av Olof Axelsson, fru Birgittas fader. Det ena bär dateringen den 8 maj 1461, det andra den 22 juli 1462³.

I samband med de här nämnda breven måste ytterligare ett tagas upp, nämligen det så kallade äkta morgongåvobrevet. Detta framlades 1484 av Erengisle Nilssons arvingar och bär dateringen den 28 juli 1446⁴.

De brev på vilka fru Birgitta (respektive i fråga om 1446 års morgongåvobrev hennes motpart) stödde sig i denna komplicerade förfalskningsaffär var alltså följande:⁵

1. 1442 års morgongåvobrev (»det falska«). (1470).
2. 1446 års morgongåvobrev (»det äkta«). (1484)⁶.
3. 1460 års brev. Utställare Erengisle Nilsson. (1472).
4. 1461 års brev. Utställare Olof Axelsson. (1479).
5. 1462 års brev. Utställare Olof Axelsson. (1479).
6. 1467 års brev. Utställare Erengisle Nilsson. (1470).
7. 1468 års brev. Utställare Erengisle Nilsson. (1470).
8. 1470 års vittnesintyg. Utställare Åke och Ivar Axelsson.

Det brev som här först skall tagas upp till närmare granskning är 1442 års morgongåvobrev, av en enig forskning betecknat som en förfalskning. Brevet är daterat Hjule-

¹ RA perg. 9/9 1470.

² RA perg. 28/8 1472.

³ Av Sten Sture utfärdad brev om ett vittnesmål av Ivar Axelsson den 10 september 1479. Dombrev av rådet den 12 oktober 1479. Båda tryckta i Danske Magazin I: 2, s. 38 ff. Original i DRA.

⁴ Svenskt rådsbrev av den 10 september 1484. Pergamentsbrev, C 3, Domme, DRA. Jfr nedan s. 194.

⁵ Inom parentes anges det årtal då vi först möter brevet.

⁶ I form av ett referat möter vi brevet redan 1479.

berg¹ 1442. Det framlades i original av fru Birgitta vid förhandlingarna inför rådet såväl 1470 som 1472.

Brevet är endast traderat i form av en avskrift i den kopiebok, tillkommen närmare ett århundrade efter brevets datering, som vanligen kallas »Gamle herr Stens jordebok»².

Brevets innehåll är i korthet följande. Fru Birgitta får som morgongåva Hammersta med ett trettiootal namngivna gårdar. Om Erengisle Nilsson icke inom år och dag igenlöser morgongåvogodsen för 200 nobler (omkring 1000 mark), skall de bli de gemensamma barnens moderne. Blir äktenskapet barnlöst tillfaller godsen den efterlevande med oinskränkt äganderätt.

Då fru Birgitta framlade detta brev 1470 sökte hennes motpart företrädd av Erengisle Gädde att få det ogiltigförklarat. Som skäl anförde han, att eftersom morgongåvan var given i Danmark borde den icke äga laga kraft i Sverige. Rådet avvisade hans begäran med motiveringen att Erengisle Nilsson varit en infödd svensk man som förde sin maka hit till Sverige. Vidare var morgongåvan lagligen given å rätt hinderdag och med fulla fastar. Morgongåvbrevet skulle förbli i sin fulla kraft.

Erengisle Gädde gav omgående till känna, att han inte ämnade acceptera rådets utslag³, och när saken två år senare ånyo togs upp inför rådet hävdade han rakt på sak, att fru Birgittas brev, bl. a. morgongåvbrevet, var förfalskat⁴.

Rådet lät då genom de närvarande biskoparna och de andra av rådet som var läskunniga, verkställa en sorgfällig granskning, bl. a. av morgongåvbrevet. Resultatet blev, att detta såväl som de andra befanns »skäligt och oförfalskat».

Då inte heller detta försök hade givit något positivt resultat förklarade Erengisle Gädde, att fru Birgitta haft en del av Erengisle Nilsson sigillerade men oskrivna pergament.

¹ Sätessgård i Halland tillhörande Olof Axelsson (Tott), sedermera såld till brodern Åke.

² G 29 i Linköpings stiftsbibliotek.

³ RA perg. ⁵/₉ 1470.

⁴ RA perg. ²⁸/₈ 1472.

Med hjälp härav hade fru Birgitta sedan efter herr Eregisles död låtit färdigställa sina brev. Som bevis föredrog Eregisle Gädde en skriftlig bekännelse av en skrivare, Jep Pedersson, som varit i fru Birgittas tjänst och varit henne behjälplig med hennes manipulationer.

Skrivaren hade emellertid skilts från sin tjänst hos fru Birgitta »med ominne». Då han sedan bekände dessa förfalskningar var han i Eregisle Gäddas »tjänst och våld». Eftersom denne inte bragt Jep Pedersson inför rätta dömde rådet, att Eregisle Gädde om tolv veckor skulle föra skrivaren inför rätta i Stockholm inför Sten Sture eller hans fogde på Stockholms slott. Samtidigt skulle fru Birgitta infinna sig med de brev hon i övrigt kunde ha mot Eregisle Gädde. De samma dag behandlade breven, dvs. bland annat morgongåvobrevet, inbegreps inte häri utan förklarades skola förbli vid sin fulla makt, så som man redan dömt dem.

Tolv veckor senare infann sig fru Birgitta med sina brev vid rådhusrätten. De underkastades en noggrann undersökning, men resultatet blev negativt. Man kunde inte finna minsta tecken till förfalskning¹. Om Jep Pederssons vittnesmål hör vi inget alls vidare, men vi vet, att Eregisle Gädde åtminstone sökt lejd för honom².

Attackerna mot fru Birgittas morgongåvobrev 1470 och 1472 hade alltså misslyckats. Rådets dom hade lämnat det i sin fulla kraft.

Som tidigare nämnts råder inom forskningen fullständig enighet om att fru Birgittas morgongåvobrev är en förfalskning. De forskare som över huvud taget lämnat någon motivering för sin uppfattning, har i allmänhet en dubbel argumentering. Dels förklarar man, att brevets innehåll klart visar, att det måste vara falskt, dels pekar man på att vi ju har i besittning ett äkta morgongåvobrev av annat innehåll.

¹ Granskare var ärkedjåken i Strängnäs Erik van Lipen, kyrkoherden Sven Pedersson i Stockholm, priorn Laurens i Svartbrödraklostret där, samt notarius publicus. P. Sjögren, Ätten Posse s. 87.

² Lundholm s. 125.

Beträffande första punkten, brevets innehåll, är det ju evident, att det i ett avseende strider mot landslagens stadgande om morgongåva¹. Dennas storlek är maximerad till 40 mark, och fru Birgittas var mångdubbelt större. Härav följer emellertid inte att brevet är falskt.

Landskapslagarna saknade i allmänhet begränsning av morgongåvans storlek. I själva verket torde det ha varit så, att vi här har att göra med en punkt där landslagens bestämmelser inte iaktogs. Detta gällde i alla händelser inom högfrälset vid denna tid av många tecken att döma.

En intressant belysning får förhållandet genom det motdrag man från kyrkligt håll gjorde inför det sannolikt av Sten Sture inspirerade angreppet på testamentsrätten 1491. Som svar på de världsliga herremännens klagan över det ekonomiska avbräck, som vållades frälset genom det omfattande testamentrandet till kyrkan, svarades från kyrkligt håll, att det snarare torde vara något annat som betungade frälset, nämligen de stort tilltagna morgongåvorna till husturna². Detta framfördes till de världsliga herrarna inom rådet, stormän med väldiga förmögenheter och inkomster. Det kan inte ha rört sig om morgongåvor till värden i närheten av landslagens 40 mark, som ju endast utgjorde en bråkdel av en årsinkomst för dessa jorddrottar. Det måste ha rört sig om summor av en annan storleksordning.

1493 fick så kyrkan sin linje igenom. Då beslöts att man för framtiden skulle iaktta landslagens stadgande om morgongåvornas maximistorlek. Tidigare givna morgongåvor skulle dock förbli vid makt oavsett morgongåvornas storlek.

De ganska sparsamt bevarade morgongåvbrevet för åren närmast omkring tiden för bröllopet mellan Erenigle Nilsson och Birgitta Olofsdotter ger stöd åt den ovan framlagda uppfattningen. 1437 ger t. ex. väpnaren Erik Sämundsson en

¹ MELL (Gifto B. VIII) och KLL (Giptamala B. X) överensstämmer här i sak.

² Tal infört i biskop Magnus kopiebok, tryckt av Palme UUÅ 1951, s. 18 ff. (RA, A 3).

morgongåva på 1000 mark för vilka han lämnar gods i pant¹, samma summa lämnar Ficke Bylow 1444², och Svarte Åke Jönsson ger året därpå 600 mark³.

1479 gick fru Birgittas motpart åter till aktion. Bland annat gjordes på nytt gällande, att hennes morgongåvobrev var en förfalskning. Också denna gång anfördes en bekän- nelse av fru Birgittas skrivare som stöd. Det rörde sig denna gången emellertid inte om Jep Pedersson utan om en som hette Clement. Mot invändningen från år 1472 att skrivaren skulle företes inför rätta var man nu garderad. Clement hade laga förfall; han var död.

Enligt vad som nu uppgavs, skulle det morgongåvobrev herr Eregisle en gång givit fru Birgitta ha lytt på 200 nobler på så sätt, att de namngivna gårdar hon fick, efter hennes död skulle återlösas av Eregisle Nilssons arvingar för nämnda summa. Fru Birgittas förfalskning bestod i att hon satt in fler gårdar än som funnits i det ursprungliga brevet och dessutom formulerat det så, att hon fick dem till evärdlig ägo⁴.

Eregisle Gädde var vid denna tid död. Båda hans döttrar med Birgitta Eregisledotter hade emellertid dött först, deras rätt hade övergått på honom och ärvdes därefter av hans barn i ett senare äktenskap. Hans änka gifte om sig med Jörgen Åkesson (Tott), en kusin till fru Birgitta, och denne företrädde sina styvbarns rätt gentemot denna.

1484 fick så Eregisle Nilssons arvingar, nu alltså före- trädde av Jörgen Åkesson, dom på sin rätt att efter fru Birgittas död återlösa morgongåvogodsen enligt det som äkta accepterade morgongåvobrevet. Detta företeddes nu av fru Birgittas motpart i form av en avskrift utfärdad av dansk notarius publicus⁵.

¹ RA perg. ⁵/₂ 1437, Svenska Medeltidsregister utg. av S. Tunberg, s. 162.

² RA perg. ²⁰/₉ 1444.

³ RA perg. ¹⁸/₁ 1445.

⁴ Rådets brev ¹²/₁₀ 1479. Tryckt i Danske Magazin I: 2, s. 41 ff., efter original i DRA.

⁵ Rådets dombrev av ¹⁰/₉ 1484. Pergamentsbrev i DRA, C 3, Domme.

Detta s. k. äkta morgongåvobrev är daterat den 28 juli 1446. Det är traderat till våra dagar i form av en avskrift intagen i rådets dombrev den 10 september 1484 av den då framlagda notariatsavskriften. Det rör sig alltså om en avskrift av en avskrift¹.

Om vi granskar innehållet i detta morgongåvobrev närmare, visar det sig, att omfånget av den där angivna godsmassan i det närmaste är identisk med den som anges i fru Birgittas morgongåvobrev av 1442. Den lilla skillnad som finns är betydelselös och kan under inga omständigheter ha motiverat förfalskningen. Den avgörande skillnaden ligger i stadgandet i 1446 års brev om återlösningsrätt för arvingarna, vilket i 1442 års brev endast motsvaras av en tidsbegränsad återlösningsrätt för Erengisle Nilsson själv.

1442 och 1446 års brev visar i betydande utsträckning en genomförd verbal överensstämmelse. Då intet skäl finns att antaga, att en gemensam okänd förlaga existerat, måste vi räkna med ett direkt beroende. Är 1442 års brev en förfalskning, måste 1446 års brev legat till grund för denna. Vägande skäl kan emellertid anföras mot att så skulle vara fallet.

En diplomatisk undersökning lämnar vissa hållpunkter för avgörandet av äkthetsfrågan. Uppställning och formelsystem överensstämmer väsentligen i de båda breven och uppvisar inga som helst anmärkningsvärda drag. I 1442 års brev anges, att morgongåvan givits »uppå rätten hinderdag», vilket av naturliga skäl saknas i 1446 års brev, som ju är daterat flera år efter bröllopet.

En jämförelse mellan breven avslöjar emellertid en betydelsefull skillnad. I båda fallen namnges sju medsigillanter till utställaren, f. ö. till övervägande delen samma personer. Därutöver namnges emellertid i 1442 års brev två vidervarumän och 12 fastar. Av dessa senare levde flera ännu då fru

¹ Lundholm citerar rådets dombrev efter en avskrift i Langebeks diplomatarium. Som Jan Liedgren i rec. av Lundholms avhandling påpekat är domen bevarad i original (C 3, Domme, DRA), och datumangivelserna i Langebeks diplomatarium är såväl för dombrevet som för morgongåvobrevet felaktiga. PHT 1956 s. 156.

Birgitta 1470 lade fram brevet. Bland dem finner vi såväl danska riksråd, David Arildsson (Qvitzow) och Åke Axelsson (Tott), som svenska, nämligen Magnus Bengtsson (Natt och Dag) och Erik Axelsson (Tott). Den senare var också närvarande vid de rådsförhandlingar, då fru Birgittas brev efter ingående granskning godtogs som äkta.

Det låter svårligen tänka sig, att fru Birgitta, om hon med utgångspunkt från 1446 års brev låtit göra en förfalskning, skulle ha i denna namngivit personer, som saknades i förslagan, och av vilka flera fortfarande var i livet och i stånd att avslöja falsifikatet. Motsatsen, dvs. att hon utelämnat namn, skulle man snarare haft anledning att vänta sig.

I själva verket finns inget annat stöd för förfalsknings-teorien än rådets utslag 1479 och 1484, då 1446 års brev i stället godtogs som äkta. Mot detta skall då ställas de tidigare rådsbesluten 1470 och 1472, då ännu en del av de personer, som namngavs som fastar eller sigillanter i 1442 års brev, var i livet och i ett par fall t. o. m. var rådsherrar. Det kan också framhållas, att minst lika starka skäl till förfalskning har förelegat på motsatta sidan, där det var ett icke obetydligt ekonomiskt intresse att fru Birgittas brev försattes ur laga kraft. Det kan också erinras om att 1446 års brev är daterat flera år efter bröllopet. Det dyker inte upp förrän omkring tio år efter det att fru Birgitta i strid med Eren-gisle Nilssons arvingar fått sitt morgongåvbrev godtaget. Det framlades endast i form av en avskrift.

Det här sagda nödvändiggör emellertid inte slutsatsen att 1446 års brev är ett falsifikat. Möjligheten att båda breven är äkta finns också. Om 1446 års brev är äkta förutsätter detta med stor sannolikhet ett tidigare morgongåvbrev. Morgongåva fick enligt lagen endast ges i direkt samband med bröllopet, och det är inte troligt att man dröjt flera år med att utställa morgongåvbrevet, i synnerhet som det rörde sig om ett betydande värde. Och detta tidigare brev kan ha varit just det här aktuella 1442 års morgongåvbrev. 1446 års brev har sedan åter annullerats eller helt enkelt under-

tryckts av den handlingskraftiga fru Birgitta, tills det tio år efter mannens död drages fram av hans arvingar.

Detta är en tänkbar lösning. Säkert är emellertid, att det bevarade materialet inte tillåter slutsatsen att fru Birgittas morgongåvobrev av år 1442 är en förfalskning¹.

Nästa brev, som här skall tagas upp till granskning, är 1460 års brev, utställt av Erengisle Nilsson. Dess innehåll är i korthet, att herr Erengisle å sina och sonen Algot Erengislessons vägnar erkänner en skuld till Olof Axelsson på sammanlagt 700 lübska mark, varav 400 mark för fadern och 300 för sonen. Vidare uppger Erengisle Nilsson att han sålt sin hustrus del i Vallö till Olof Axelsson för 1200 rhenska gyllen. För denna summa och de 700 lübska marken skulle han vederlägga sin hustru med gods i Södermanland.

Detta brev företeddes i original av fru Birgitta inför svenska rådet 1472 och påstods då av Erengisle Gädde vara falskt. Tillsammans med morgongåvobrevet underkastades det en sorgfällig granskning, varefter det av rådet dömdes vara vid sin fulla kraft. Brevet är endast traderat genom referatet i rådets dombrev den 28 augusti 1472².

Taget för sig finns ingen grund att påstå att brevet är falskt. Försäljningen av fru Birgittas del i Vallö bekräftas av Ivar och Åke Axelssons vittnesintyg av den 9 september 1470³, vars äkthet aldrig ifrågasatts och vars sanningsenlighet det inte heller rimligen finns någon anledning betvivla. Emellertid måste 1460 års brev ses i samband med de följande.

Nästa brev som här kommer i fråga är daterat den 1 maj 1461. Utställare är Olof Axelsson och innehållet är i korthet följande. Kung Kristian »förnöjer» å Olof Axelssons vägnar Erengisle Nilsson och fru Birgitta med 1200 rhenska

¹ Härtill kan läggas, att detta s. k. falska morgongåvobrev i realiteten erkändes som äkta även efter 1484 års dom, såväl av riksföreståndaren Sten Sture som av ärkebiskopen Jakob Ulvsson. Se nedan s. 209 ff.

² RA perg. 28/8 1472.

³ RA perg. 9/9 1470.

gyllen och 700 lübska mark utgörande ersättning för den ränta av fru Birgittas modernegods Vallö med underliggande gårdar, som Olof Axelsson under en följd av år uppburit. För denna summa och för de 1200 rhenska gyllen, som Olof Axelsson i samma brev säger sig ännu vara skyldig av ersättningen för dottern fru Birgittas del i Vallö, har Erengisle Nilsson förpliktat sig att kompensera fru Birgitta med $\frac{1}{3}$ av allt sitt gods. Om Olof Axelsson icke betalar dessa 1200 gyllen, som återstår av köpesumman, inom två år, skall fru Birgitta återfå sin rätt till Vallö, som är hennes rätta moderne.

I brevet stadgas vidare, att fru Birgitta skall efter Olof Axelsson ärva lika med »bästa barnet» i hans senare äktenskap. Hon och herr Erengisle skall inte betala några skulder efter herr Olof och han inte deras. Det pantebrev Axel Pedersson fått på Vallö skulle aldrig få inkräkta på fru Birgittas arv.

En kopia av detta brev företeddes av fru Anna Jensdotter, Olof Axelssons änka, då denna 1479 besökte Sverige för att gå till aktion mot fru Birgitta. En avskrift av denna kopia finns intagen i ett vittnesmål av Ivar Axelsson, daterat Jönköping den 10 september 1479, vari denne å sina och brodern Eriks vägnar förnekar att han beseglat det här aktuella brevet. Detta angavs nämligen vara beseglat av bröderna Peder, Åke, Ivar och Erik Axelsson¹. Brevet uppvisar ur diplomatarisk synpunkt inga anmärkningsvärda drag.

Ett referat av brevet finns också i ett rådets brev av den 12 oktober samma år². Rådet förklarar där brevet för falskt. Inom forskningen har man ställt sig på samma ståndpunkt.

De skäl, som anföres av rådet och som främst talar mot att brevet skulle vara äkta, är i första hand två. Det ena är Ivar Axelssons förnekande att han beseglat brevet. Det andra är det faktum, att enligt brevet framställning skulle kung Kristians brev ha lytt på 1200 rhenska gyllen och 700 lübska mark. Nu hade emellertid Erengisle Gäddas arvingar i sin ägo ett pantebrev för Erengisle Nilsson på

¹ Danske Magazin I: 2 s. 38 ff.

² ibid. s. 41 ff.

Selebo härad utställt av kung Kristian och lydande på 1200 gyllen. Om några lübska mark nämnes ingenting.

Det måste först fastslås, att Ivar Axelssons förnekande av att han nära 20 år tidigare beseglat ett brev, som nu helt stod i strid med hans intressen, inte kan användas som argument i detta sammanhang. En häftig brytning hade inträffat mellan fru Birgitta och hennes farbröder vid mitten av 1470-talet. Samtidigt hade den mäktiga brödrakretsen genom Åke Axelssons son Jörgen fått en nära anförvant som företrädare för fru Birgittas motparts intressen¹.

Av större vikt är frågan om de lübska marken. Skulden för den uppburna räntan anges till 1200 rhenska gyllen och 700 lübska mark, varav de senare försvinner. Hur skall detta förklaras?

I själva verket erbjuder sig en lika enkel som naturlig förklaring om 1461 års brev kombineras med Erengisle Nilssons brev av föregående år. I detta erkänner herr Erengisle å sina och sonens vägnar en skuld till Olof Axelsson på 700 lübska mark. Samtidigt har emellertid fru Birgitta en större fordran på sin fader för henne tillkommande del av många års uppbörd av Vallö och underliggande gårdar. Av denna fordran uttryckes så en del, motsvarande ett belopp på 700 lübska mark, i nämnda myntslag. Vad som sedan sker är helt enkelt att herr Erengisles skuld på 700 lübska mark till Olof Axelsson kvittas mot motsvarande del av dennes skuld till fru Birgitta, varvid herr Erengisle samtidigt förbinder sig att kompensera sin hustru för nämnda summa med gods i Sverige.

Här finns alltså en fullt rimlig och tillfredsställande förklaring och vi kan fastslå, att det skenbart oförenliga i 1461 års brev och det pantbrev på Selebo härad, som Erengisle Nilsson erhöll av kung Kristian, inte kan läggas till grund för ett antagande att 1461 års brev skulle vara falskt.

¹ Att förneka en obehaglig besegling var inte något enastående i tidens historia. Det kan t. ex. erinras om att ärkebiskopen Jakob Ulvsson 1495 kategoriskt hävdar, att Sten Sture sigillerat en urkund om sin anslutning till rådets sammansvärjning året förut, något som riksföreståndaren lika kategoriskt förnekar. HSH 18 s. 29 f.

Det stämmer tvärtom väl med kända fakta. Emellertid måste också detta brev ses i samband med de följande, framför allt 1462 års brev.

Vi kommer så till brevet av den 22 juli 1462, utställt av Olof Axelsson. Det tillhör de brev, som fru Anna Jensdotter företedde i avskrift i samband med sin aktion mot styvdottern 1479 och finns traderat i form av ett referat i rådets tidigare berörda dombrev av den 12 oktober samma år. Innehållet är i korthet, att då Olof Axelsson sommaren 1462 besökte Stockholm, krävdes han av dottern och svärsonen på den summa på 1200 rhenska gyllen, som fru Birgitta hade att fordra för sin del av uppbörderna av hennes rätta moderne, Vallö med underliggande gårdar, för 32 år, under vilka räntan uppburits av fadern. Herr Olof förband sig nu att erlægga beloppet inom två år. I annat fall skulle fru Birgitta återfå sin rätt till Vallö. De gårdar fru Birgitta erhållit för Vallö förutom den kontanta köpesumman skulle vara hennes moderne och icke fäderne. I övrigt stadgas i brevet detsamma som i föregående års brev, t. ex. om Axel Pederssons pantbrev och om fru Birgittas arvsrätt efter Olof Axelsson.

Det finns egentligen endast en sak, men en viktig sådan, som motiverar uppfattningen, att vi här har att göra med en förfalskning. Vid en jämförelse mellan detta och föregående brev kan vi konstatera en direkt motsägelse. »Förfalskningen springer strax i Öjnene», skriver Heise¹. Den följande forskningen instämmer. »Man har här säkert att göra med en eller flera förfalskningar», skriver den som senast yttrat sig².

Den springande punkten är, att i 1461 års brev erkänner Olof Axelsson en skuld på 1200 gyllen, som han lovar återbetala inom två år. I annat fall skall fru Birgitta återfå sin rätt till Vallö. Samma sak står i 1462 års brev. Den avgörande skillnaden är emellertid, att i det ena fallet säges summan utgöra återstoden av den köpesumma, som fru Birgitta

¹ Heise s. 61.

² Lundholm s. 128.

skulle erhålla för sin rätt till Vallö, i det andra att beloppet utgör ersättning för den ränta Olof Axelsson i 32 år uppburit av dotterns modernegods. Att av dessa synbarligen oförenliga uppgifter dra slutsatsen, att vi här har att göra med en eller flera förfalskningar, är emellertid förhastat och oriktig. I själva verket är nämligen motsägelsen endast skenbar. Det finns också här en fullt logisk förklaring.

Vad vi här har att göra med är i själva verket inte två oförenliga motiveringar till samma skuldsumma. Det rör sig i stället om två olika poster. Enligt 1461 års brev förband sig Olof Axelsson att inom två år erlægga resterande belopp, 1200 rhenska gyllen, av köpesumman. I annat fall skulle dottern återfå sin rätt till Vallö. Av allt att döma har herr Olof också verkligen fullgjort denna betalning, kanske just i samband med det besök han sommaren 1462 avlägger i Sverige. Då har han sammanträffat med dottern och mågen.

Emellertid har inte kung Kristian å sin sida fullgjort det åtagande han gjort året innan, nämligen att förutom de 700 lübska mark, som kvittats, å Olof Axelssons vägnar betala herr Erenigisle 1200 rhenska gyllen för uppbörden av Vallö. Då betalningen inte utfallit förmåddes herr Olof vid sitt stockholmsbesök 1462 att utfärda en betalningsförbindelse på samma villkor som den som rört de 1200 gyllen av köpesumman. Detta är 1462 års brev.

Här kommer också Kristians pantbrev till Erenigisle Nilsson på Selebo härad för en summa av 1200 gyllen in. Selebo härad gavs 1457 till biskop Sigge i Strängnäs som livstidsförläning¹. Biskop Sigge dog emellertid 1463, då länet alltså på nytt blev disponibelt. Sannolikt har då herr Olof förmått Kristian att ge häradet som pantlän till herr Erenigisle för de 1200 gyllen, som kungen redan 1461 åtagit sig att ge herr Erenigisle å Olof Axelssons vägnar och som denne 1462 måst ge förnyad skuldförbindelse på.

1464 fördrevs emellertid först kung Kristian och sedan den återkallade Karl Knutsson. Samma år dog Olof Axelsson. Den politiska makten i Sverige togs om hand av ledarna

¹ RA perg. 20/3 1457.

för den oxenstiernska släktgruppen, främst ärkebiskopen Jöns Bengtsson (Oxenstierna) och biskopen i Linköping Kettil Karlsson (Vasa). Av dessa erhöll herr Erengisle ett nytt förläningsbrev på Selebo härad 1465¹. Men häradet var nu inte längre ett pantlän.

Inte heller i fråga om 1462 års brev kan alltså förfalskningsuppfattningen styrkas. Ingenting i samband med 1460, 1461 och 1462 års brev nödvändiggör eller bekräftar slutsatsen att det skulle röra sig om förfalskningar. En analys visar, att de motsägelser man byggt på endast är skenbara och kan ges en naturlig och rimlig förklaring.

Vi kommer så fram till det näst sista i raden av fru Birgittas brev, det som bär dateringen den 28 juni 1467. Det är i motsats till de övriga breven bevarat i original och utgör också ett undantag däri att det i allmänhet av forskningen accepterats som äkta. Det är utställt av Erengisle Nilsson och företeddes i original av fru Birgitta såväl 1470 som 1472. Sedan det av Erengisle Gädde förklarats vara en förfalskning underkastades det vid sistnämnda tillfälle en minutiös granskning. Det befanns därvid vara »gillt, oskadat och rättfärdigt», varför det dömdes vid sin fulla makt². Därvid är att märka, att bland utställarna av detta rådsbrev återfinnes två av dem som beseglat 1467 års brev, nämligen Gustaf Karlsson (Gumsehuvud) och Gregers Matsson. Det bevarade originalbrevet uppvisar ur diplomatarisk synpunkt inga anmärkningsvärda drag³.

Innehållet i brevet är för det första, att herr Erengisle stadfäster sitt morgongåvobrev till fru Birgitta⁴. Därefter överlämnar han alla sina köpe- och pantegods, allt sitt lösöre och 1/10 av arvegodsens till hustrun. Som motivering anges, att herr Erengisle sålt sin hustrus arv efter morbrodern Erik Turesson (Bielke) för 1000 mark och ett henne tillhörigt stenhus i Stockholm för 500 mark. I det referat av

¹ RA perg. ⁸/₂ 1465.

² RA perg. ²⁸/₈ 1472. Jfr ovan s. 190 f.

³ RA perg. ²⁸/₆ 1467.

⁴ Av sammanhanget framgår, att det torde röra sig om 1442 års brev.

brevet, som ingår i rådsbrevet av den 28 augusti 1470 anges ytterligare ett skäl, nämligen att herr Erenigle sålt hustruns del i Vallö för 1200 gyllen¹. Den avskrift av 1467 års brev, som ingår i G 29, överensstämmer helt med det bevarade originalet. Rådsbrevet av 1470 utgöres av dels referat av de föreliggande brevens innehåll, dels återgivande av förhandlingarna och parternas muntliga inlägg. Den sannolika förklaringen till skillnaden mellan originalbrevet och referatet torde vara, att skrivaren i referatet inryckt ett moment, som egentligen hört hemma i den muntliga förhandlingen. Fru Birgitta kan sålunda muntligen ha anfört också försäljningen av Vallö som skäl till godsöverlåtelsen. Den invändning Erenigle Gädde enligt rådsbrevet reser blir heller inte, att 1467 års brev skulle vara en förfalskning, utan att svärfadern, Erenigle Nilsson, aldrig skulle ha sålt Vallö. I linje härmed ligger också rådets dom, som innebär att 1467 års brev skall vara vid full kraft, men att om fru Birgitta inte kan skaffa intyg om försäljningen av Vallö, skall den till henne överlåtna förmögenheten minskas med 1200 gyllen. Strax därpå utfärdar så fru Birgittas farbröder, Ivar och Åke Axelsson, den i det föregående nämnda attesten om försäljningen av Vallö till Olof Axelsson².

Så återstår det sista av fru Birgittas brev. Omedelbart sedan det 1470 presenterats av fru Birgitta dömdes det ogiltigt av rådet som stridande mot lagen. Det skulle förstöras och aldrig mer få återopas. Utställare av brevet var Erenigle Nilsson, som bestämmer, att eftersom hans dotterdottrar ännu var små och icke själva kunde njuta inkomsterna av sina arvegods, skulle hans efterlevande hustru i viss mån få sitta i orubbat bo på så sätt, att hon under sin livstid skulle få behålla ett antal angivna gårdar, vilka dessutom skulle få innehas av hennes arvingar några år efter hennes död³.

¹ Detta skäl finns också nämnt i ett tidigare brev, som sedan ersattes av detta 1467 års brev. Regest över avskrift från 1471, G 29, Linköpings stiftsbibliotek.

² RA perg. ⁵/₉ 1470.

³ Lundholm s. 123 f.

Brevet underkändes alltså som olagligt, men dess äkthet har aldrig ifrågasatts.

Ovanstående undersökning ger vid handen, att uppfattningen av fru Birgitta som en driven, systematisk förfalskare inte kan grundas på det primära källmaterialet, dvs. hennes i olika former traderade brev. Bevisbördan åvilar givetvis den som hävdar att ett brev är förfalskat, och bärande skäl finns inte i något fall för konklusionen att fru Birgittas brev är förfalskningar.

Hur kommer det sig då, att fru Birgitta såväl av samtiden som av senare forskning stämplats som förfalskare?

I senare fallet är det som redan nämnts så, att man fäst sig vid en del skenbara motsägelser i fru Birgittas brev. Av större vikt har dock givetvis varit, att man påverkats av 1479 och 1484 års rådsbrev, där en del av fru Birgittas brev förklaras vara förfalskningar.

Vi kan i fru Birgittas brev konstatera en genomförd strävan att i den handlingskraftiga och om sina ekonomiska intressen måna kvinnans händer överflytta så mycket av makens egendom som möjligt, inte endast av pante- och köpegodsen utan också av de mera svåråtkomliga arvegodsens. Enligt lagen skulle änkan få en tredjedel av köpe- och pante-godsens samt i sin helhet morgongåvogodsens (upp till ett värde av 40 mark). Allt det övriga skulle gå till mannens arvingar. Nu torde försök att på olika sätt kringgå lagen och åt hustrun tillförsäkra en större del av den egendom mannen efterlämnade ingalunda varit ovanliga¹. Som redan i det föregående nämnts var ett vanligt sätt att ge stora morgongåvor långt utöver landslagens maximibestämmelser. Denna väg utnyttjades till fullo av herr Eregisle och fru Birgitta.

¹ Bestämmelsen i 1467 års brev om överlåtelse på hustrun av 1/10 av makens arvegods har en motsvarighet i ett inbördes testamente upprättat 1428 mellan herr Eregisles föräldrar Nils Eregislesson och Katarina Knutsdotter. Det ledde till att fru Katarina genom en rådsdom ¹⁰/₁₀ 1441 tilldömdes 1/10 av den bortgångne makens arvegods. G. Bendix, Hammerstaätten, PHT 1956, s. 142 f.

Morgongåvan tillförsäkrade sålunda fru Birgitta besittningen av Hammerstakomplexet. Också andra metoder kom till användning, i första hand godsöverlåtelser som kompensation för de betydande belopp, som Erengisle Nilsson uppgavs ha uppburit för försäljningen av egendom tillhörig fru Birgitta. Slutligen prövades, ehuru utan framgång, möjligheten att tillförsäkra änkan besittningsrätten av ytterligare gods under hänvisning till herr Erengisles arvingars späda ålder.

Att den viljekraftiga fru Birgitta fått sin åldrande make med på dessa transaktioner kan nog också delvis ha sin förklaring just i det faktum, att herr Erengisle, t. ex. vid tiden för 1467 års godsöverlåtelse, inte hade några egna barn som arvingar utan endast ett par späda dotterdöttrar, företrädda av sin fader, den snart omgifte Erengisle Gädde. Erengisle Nilsson måste alltså under alla omständigheter räkna med att godsen skulle gå ur ätten.

Det är självklart, att Erengisle Nilssons arvingar inte stillatigande skulle acceptera de transaktioner, genom vilka herr Erengisles gods överfördes i fru Birgittas ägo. Det är i detta perspektiv vi har att se händelserna 1470 och 1472. Då går Erengisle Gädde till aktion för att få fru Birgittas brev ogiltigförklarade.

För att nå detta mål, att få ett brev förklarat ogiltigt, fanns närmast två metoder att använda. Den väg Erengisle Gädde först väljer är att få breven ogiltigförklarade som stridande mot lagen. Han hävdar sålunda, att morgongåvobrevet inte kunde ha laga kraft, eftersom det hade givits i Danmark. I fråga om 1467 års transaktion påstår han, att den bygger på en oriktig premiss, nämligen att Vallö sålts till Olof Axelsson. 1468 års brev, det som tillförsäkrade fru Birgitta att i viss mån sitta i orubbat bo, förklarar han vara lagstridigt. I intet av alla dessa fall hävdar han från början, att breven är falska. I fråga om 1468 års brev når han sitt mål, det förklaras ogiltigt och skall förstöras. I fråga om 1467 års brev når han en begränsad framgång. Fru Birgitta måste skaffa vittnesintyg om Vallös försäljning, för att brevet skall gälla i full utsträckning. Morgongåvobrevet förklaras emellertid vid

sin fulla kraft, eftersom det givits av en infödd svensk och denne sedan fört sin hustru till Sverige.

Först när denna väg att få breven ogiltigförklarade visat sig oframkomlig, griper Eregisle Gädde till förfalskningsanklagelserna. De är att se som hänsynslösa medel i den bittra kampen om arvet efter Eregisle Nilsson.

Att änkan så väl lyckades hävda sina intressen vid processerna 1470 och 1472 får inte minst tillskrivas det stöd hon då hade av sina mäktiga farbröder. Axelssönerna intog en nyckelställning inom den stormannagrupp, eller riktigare de grupper, som vann segern vid Brunkeberg. De hade ett utomordentligt stort såväl politiskt som ekonomiskt inflytande i landet. I första hand gäller detta bröderna Ivar och Erik Axelsson. Båda dessa är närvarande vid rådets handläggning av ärendet 1470, och det är Ivar Axelsson, som tillsammans med en annan av bröderna, Åke Axelsson, utfärdar vittnesintyget om att Eregisle Nilsson sålt Vallö till Olof Axelsson.

Vid mitten av 1470-talet inträder emellertid en öppen brytning mellan fru Birgitta och de mäktiga farbröderna. Den 30 november 1475 donerar fru Birgitta Hammersta med alla sina andra morgongåvogods till Uppsala domkapitel¹. I samband med den transaktion, genom vilken fru Birgitta 1494 säljer så gott som alla sina gods i Sverige till riksföreståndaren Sten Sture, hävdas, att denna donation skett under schismen mellan fru Birgitta och farbröderna och var en »avundsgåva» tillkommen för att beröva arvingarna godsen. Påståendet saknar varje bevisvärde, eftersom det tillkommit för att ge en motivering till donationens återkallande och försäljningen av de däri ingående godsen. Det finns i själva verket ingenting som hindrar ett antagande, att fru Birgittas donation, som inom parentes inte skulle kosta henne personligen någonting eftersom den skulle utgå först efter hennes död, är en av orsakerna till brytningen med släktingarna.

¹ RA perg. 30/11 1475. Bland Fru Birgittas medsigillanter märks bl. a. Nils Sture.

Fru Birgitta har nu fått två motståndarparter, dels som förut sin makes arvingar, dels nu också sina egna släktingar. Axelssönerna vidtar genast motåtgärder. Sommaren 1476 lyckas de driva det därhän, att fru Birgitta måste ge sig under Erik Axelsson som sin målsman, som skall handha och skydda hennes egendom och person. Hon upplåter alltså all sin egendom till denne¹. Avsikten är tydligen att få donationen annullerad².

Manövern misslyckas emellertid beroende på att fru Birgitta vägrar att genomföra den roll som tilldelats henne. Inför Nils Sture, Gustav Karlsson (Gumsehuvud) och stadens råd avger hon på Stockholms rådstuga hösten samma år en förklaring, att donationen till Uppsala domkapitel skett innan hon gav sig under Erik Axelsson³.

Brytningen med Axelssönerna blev naturligtvis därigenom fullständig och fru Birgitta fann för gott att lämna landet och bege sig till Danmark. Hon skulle inte återvända förrän 1493.

I stället för att ha Axelssönerna som stöd hade fru Birgitta nu fått dem till sina bittra fiender. Till råga på allt förvärrades hennes situation ytterligare därigenom, att, som tidigare nämnts, en nära anförvant till farbröderna, nämligen Åke Axelssons son Jörgen Åkesson, nu också kom att företräda hennes andra motpart, Erengisle Nilssons arvingar. Erengisle Gädda hade nämligen avlidit och hans änka gifte om sig med Jörgen Åkesson, som sedan företrädde sina styvbarns intressen.

Till yttermera visso låg fru Birgitta i bitter strid med sin styvmor fru Anna på Vallö. Striden rörde Vallö, som vi i det föregående ofta berört. Fru Birgitta hade sålt sin rätt till Vallö till drottning Dorothea. Fru Anna kämpade

¹ RA perg. 8/7 1476. Jfr Lundholm s. 130.

² Annan uppfattning hos G. Kellerman, Jakob Ulvsson och den svenska kyrkan I, s. 188 ff. Här framställs fru Birgittas donation som en följd av hotet att ställas under farbrödernas förmynderskap.

³ STB 1 s. 63 och 73.

för att tillvarataga sin dotter jungfru Birgitta Olofsdotters intressen¹.

Då fru Birgittas motståndare så 1479 gick till förnyad aktion, var sålunda hennes situation katastrofalt försämrad jämfört med år 1472. Hon hade förlorat sitt stöd. Starka band förenade hennes motståndare. En central roll i aktionen spelade fru Anna på Vallö, som begivit sig till Sverige. Det är hon, som framlägger kopior av de brev man vill sätta ur kraft. Som förfalskningar förklaras 1461 och 1462 års brev, dvs. brev som kan ha varit av betydelse för fru Birgittas rättsanspråk på Vallö. Med samma motivering, förfalskningsdom, sätts fru Birgittas morgongåvobrev av år 1442 ur spel. 1484 presenteras och godtages som äkta 1446 års morgongåvobrev, varigenom Erengisle Nilssons arvingar tillerkännes återlösningsrätt till morgongåvogods. Vidare överlämnades till arvingarna alla övriga gods, som herr Erengisle skänkt fru Birgitta, dock med rätt för denna att inom ett år infinna sig och lägga fram sina bevis.

Hur starkt Axelssönerna engagerat sig i svägerskans och brorsdottrens kamp för Vallö, och samtidigt hur starkt deras inflytande var, framgår av den punkt, som inrycktes i unionsraktaterna 1482—1483. Den ingår i det s. k. 1482 års unionsprogram, intogs därefter i Halmstads recess och sedan i Kalmar recess. Anknytande till stadgandet om förbud för kungen, drottningen och deras barn att köpa eller förpanta gods från ridderskapet heter det, att jungfru Birgitta Olofsdotter genast skall »hava, njuta och behålla» Vallö med tillhörande gods och gårdar »som hennes fader och moder det någon tid av ålder i värjo hade». Alla de köpe-, pante- eller gåvobrev, som fanns, skulle vara maktlösa och inte få inkräkta på jungfru Birgittas och hennes arvingars rätt. Fru Birgitta till Hammersta skulle återbetala köpeskillingen till

¹ Det är ingalunda omöjligt, att den rätt fru Birgitta avstod till drottning Dorothea bl. a. baserar sig på 1462 års brev, vari Olof Axelsson förband sig betala 1200 rhenska gyllen för uppbörden av Vallö. Kung Kristian hade ställt Selebo härad som pant för beloppet, men detta förföll med hans fördrivande och inga tecken finns till att beloppet någonsin utbetalts.

drottning Dorothea. Hade fru Birgitta någon rätt till Vallö, för vilken hon inte fått fullt vederlag, skulle saken avgöras som lagen utvisar¹. Striden om Vallö blev dock långvarig².

Förvaltningen av fru Birgittas gods i Sverige överlämnas av hennes farbröder till Nils Sture. Fru Birgitta stannade i Danmark. I detta läge förblir Hammerstaaffären ungefär ett decennium. Nils Sture vägrar efterkomma fru Birgittas begäran att återlämna dem av hennes gods, som han hade om hand. Fru Birgitta söker förgäves tvinga honom genom att av kung Hans utverka införsel i herr Nils gods i Halland³.

1493 återvänder emellertid fru Birgitta till Sverige. I samband med det bekanta rådsmötet i Tälje detta år hålls så ett möte i Strängnäs, vid vilket Nils Stures son Svante Nilsson å faderns vägnar upplåter godsen åt fru Birgitta, som förbinder sig till detsamma i fråga om Nils Stures halländska

¹ Paragrafen har i »1482 års unionsprogram» en lydelse, som på en punkt avviker från texten i Halmstads och Kalmar recesser:

»1482 års unionsprogram»

/36/ — — — Och aepter then articulo som forscriffuit star adh K eller Drötningen eller theres afföda mago ey köpa eller panta godz aff ridderskapedh Tha skal jomfrw Birgitta Oleffs dotter nw strax ffry och qwit vtan alt hinder och hielpaede haffwa niwta och behalla Wallöo och alla the garda köpstaede godz panta godz möllör och landbor ae huadh thet helst aer som haennas kaera fader och moder thet nogortidh aller friast j waeria hade *Och alla the breffue som högboren förstinne drölning Dorothea haffuer oppa forsciffna Wallöo* medh syna tilliggelse som forscriffuit star /och/ Samaledh the breffue ludandes oppa köp gaffwo pant eller införelse skal aldrig koma jomfrw Birgitta och haennas arffwinge till skada eller forfang j nogra matta och frw Birgitta wedherlaegge forsciffna högboren förstinne haennas paeninga och waerdh igen Tog sa adh hauer frw Birgitta j Hamarsta nogon raet eller arffwadel jnne medh fornempda jomfrw Birgitta i forsciffna godz ther hon ey hauer fangidh fyllost fore Eller wedherlaegning Tha gange ther vm som lagen vtuisa.

(Tryckt i Gottfrid Carlsson, Kalmar recess 1483, Historiskt arkiv 3, s. 69.)

Det kursiverade partiet saknas såväl i Halmstads recess (Sveriges traktater 3, s. 684) som i Kalmar recess (ibid. s. 382).

Av språkliga och innehållsmässiga skäl kan slutas, att det torde röra sig om ett rent mekaniskt bortfall av satsen. Paragrafen i Kalmar recess har sålunda hämtats från Halmstads recess och ej från 1482 års artiklar,

² Se närmare härom Heise s. 58 ff.

³ Lundholm s. 132.

gods. Samtidigt återfår fru Birgitta tills vidare också de gods, som 1484 lämnats till Jörgen Åkesson. Också detta beslut drabbar Svante Nilsson. Denne var nämligen gift med Iliana, styvdotter till den nu avlidne Jörgen Åkesson, och i egenskap av halvsyskon till Erengisle Nilssons dotterdöttrar nu jämte en broder innehavare av arvsrätten efter herr Erengisle. Det blev alltså de, som nu måste återlämna godsen. Hur skall då denna totala omsvängning i kampen mellan fru Birgitta och hennes motståndare förklaras? Det är uppenbart, att den måste sättas in i ett politiskt sammanhang.

Det fanns en part förutom fru Birgitta, som med olust och missnöje måste ha sett utgången av 1479 och 1484 års processförhandlingar. Det gäller ärkebiskop Jakob Ulvsson, som mottagit fru Birgittas donation och skyndsamt skaffat Uppsala domkapitel påvlig bekräftelse på den¹. Donationen baserade sig på 1442 års morgongåvobrev, och i och med att detta som en förfalskning sattes ur kraft, förföll givetvis också donationen. Jakob Ulvsson och fru Birgitta hade alltså gemensamma intressen.

Den inrepolitiska situationen i Sverige vid början av 1490-talet kännetecknas av en alltmer växande opposition inom rådsaristokratien mot riksföreståndaren Sten Sture. Oppositionen kom från två håll, dels från det högre kleresiet med Jakob Ulvsson i spetsen², dels från en stark grupp världsliga stormän inom rådet, av vilka Nils Sture torde varit den mäktigaste. Hösten 1493 efter Täljemötet berövar Sten Sture utan synbar svårighet Nils Sture dennes län. Att så kunnat ske framstår som överraskande. I detta sammanhang skall Hammerstaaffären sättas in. Vi får ett mycket instruktivt exempel på Sten Stures fördomsfria och lika hänsynslösa som utomordentligt skickliga politik.

Som man nästan kunde vänta, vänder sig fru Birgitta till Jakob Ulvsson för att söka stöd. Hennes farbröder är döda, men som redan nämnts vägrar Nils Sture att utlämna

¹ Kellerman s. 189 och 323.

² Se t. ex. G. Olsson, Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut, s. 101 ff., och Kellerman s. 181 ff.

de fru Birgitta tillhöriga svenska gods, som han har om hand. 1492 vänder sig fru Birgitta i brev till ärkebiskopen och ber denne förmå Nils Sture till eftergift¹. Hon vädjar ej förgäves. I samband med Täljemötet tvingas Nils Sture lämna godsen ifrån sig. Jakob Ulvsson har dock inte ensam kunnat genomdriva detta. Han har haft Sten Stures stöd. Riksföreståndaren har gett ärkebiskopen stöd i den aktion, som tvingar Nils Sture att återlämna bland annat de gods, på vilka Uppsala domkapitel hade donationsbrev.

Utan ersättning har emellertid inte Sten Sture lämnat sitt stöd. I utbyte har han betingat sig fria händer mot Nils Sture i länsfrågan. En tid efter Täljemötet går han till aktion. Nils Sture tvingas uppge ställningen som en av landets allra största länsinnehavare och rikets mäktigaste man frånsett riksföreståndaren. Det hela är alltså att betrakta som en kohandel mellan riksföreståndaren och ärkebiskopen, där Nils Sture får betala priset.

Så var det tänkt. Men Hammerstaaffärens epilog blev sensationell. Knappt hade Sten Sture försäkrat sig om sin del av vinsten av kohandeln med Jakob Ulvsson, Nils Stures län, förrän han berövar ärkebiskopen dennes vinst.

Den 12 januari 1494 är ett försäljningsbrev daterat, enligt vilket fru Birgitta för en summa av 10 000 mark till Sten Sture försäljer allt sitt gods i Sverige med undantag för det som var beläget i Västergötland. Samtidigt upphäver hon sin donation till Uppsala domkapitel. I den försålda godsmassan ingår också Hammersta med tillhörande gårdar enligt 1442 års morgongåvobrev².

Transaktionen hade av Sten Sture förberetts genom att han i slutet av november 1493 inköpt den rätt till Hammersta, som en av Erengisle Nilssons arvingar kunde ha, nämligen Erengisle Nilssons systerson Erik Ottesson (tre björnramar). Alldeles bortsett från frågan om Erik Ottesson verkligen haft någon återlösningsrätt, vilket i och för sig är tvivelaktigt,

¹ RA ppr 9/s 1492. L. Sjödin, Gamla papper ang. Mora socken II. Arvid Siggessons brevväxling, s. 451 f, not 3.

² RA perg. 12/1 1494. Fru Birgittas kvitto dat. 17/1 1494, RA perg.

kvarstår en ofrånkomlig motsägelse i Sten Stures handlings-sätt därigenom, att inköpet av Erik Ottessons rätt förutsätter ett underkännande av 1442 års morgongåvobrev. Men det är detta, som ligger till grund för försäljningen av Hammersta-godsen, inte 1446 års brev.

Som man kunde vänta ämnade inte Jakob Ulvsson låta Sten Stures kupp passera utan vidare. Allt tyder på, att fru Birgitta under den närmast följande tiden utsattes för hård press från båda hållen. Inte mer än en vecka efter försäljningsbrevets datering uppsätter fru Birgitta i Svartbrödra-klostret i Stockholm en skriftlig protest mot transaktionen. Sten Sture skulle med hot tvingat henne till försäljningen och sedan inte betalt den uppgivna summan utan endast 4000 mark¹.

Några månader senare ställer hon sig emellertid åter på den tidigare ståndpunkten och förklarar sig då frivilligt ha sålt godsen och erhållit full betalning². Fullt klar blir emellertid tydligen inte saken mellan henne och köparen förrän på hösten samma år. Sten Sture måste göra en del mindre, ekonomiska medgivanden till fru Birgittas förmån. I gengäld bekräftar denna köpet och förklarar än en gång donationen till Uppsala domkapitel upphävd³.

Jakob Ulvsson hade lidit nederlag. Att det verkligen var ett kännbart sådant kom med all önskvärd tydlighet fram vid det bekanta samtalet mellan ärkebiskopen och Sten Sture i januari 1495. Som enda fall då kyrkan haft att beklaga sig över riksföreståndarens uppträdande nämner ärkebiskopen just Hammerstaaffären⁴. På hösten följande år accepterar emellertid Jakob Ulvsson tre gårdar som Sten Sture skänker till Uppsala domkyrka som kompensation för den förlorade Hammerstadonationen. Ärkebiskopen, som gett saken förlorad, avstår då från rätten till de gårdar, som ingått i donationen⁵.

¹ RA perg. 19/1 1494.

² RA perg. 3/6 1494.

³ RA perg. 7/10 1494.

⁴ HSH 18 s. 24.

⁵ Lundholm, s. 134.

Frågan är dock, om inte utgången av Hammerstaaffären för Sten Sture var en pyrrhuseger. I början av år 1497 störtades riksföreståndaren, varvid en central roll spelades av Jakob Ulvsson och Svante Nilsson, de män som kanske hårdast, var och en på sitt sätt, drabbats av riksföreståndarens manövrer i Hammerstaaffären. Säkerligen har denna bidragit till att skärpa de motsättningar, som ledde fram till brytningen.

Göran Rystad.